

Clínica de la repressió en la catàstrofe social

Joan Pijuan

Resum

Amb la presentació d'aquest material vull evidenciar una clínica que, al meu parer, cal reconèixer en la seva particularitat i també en la seva extensió. És la clínica de la repressió en la catàstrofe social que, a casa nostra, ens col·loca no tan sols davant la primera generació de ciutadans impactats a nivell psíquic per la guerra del 36 i la dictadura amb llurs conseqüències, sinó que també hi podem sumar molts ciutadans de segona i tercera generació als quals n'arriben, d'una manera o d'una altra, els efectes. Exposo tres situacions: el primer cas parteix de l'exercici de la paternitat, el segon exemple és una sessió d'un grup de paraula i el tercer es refereix a la solució d'un somni.

Paraules clau: repressió, trauma, testimoni, reconstrucció, herència, transgeneracional.

1. Delimitació

Sabem que les realitats emergides són fruit del retall que l'home realitza sobre un espai donat. Com els terrenys de conreu que representen la petjada de l'home en la natura de les extensions de vegetació salvatge, dels boscos, les obagues i els pujols, les fondalades i els costers. Llavors els marges i les parets delimiten pletes i bancals, comes i plans, i els camins i les sèquies van dibuixant línies divisòries entre el dins i el fora, entre l'un i l'altre. Treballar, conrear, cultivar i fer aparèixer una realitat, uns productes, unes produccions que en l'origen potser eren indistingibles o fins i tot inexistents. Així és com la cultura, primerament agrària, ha sorgit i ha creat la realitat que, en forma de paisatge, emergeix ara als nostres sentits. Disciplines com la psiquiatria i la psicologia també han sorgit dels successius retalls sobre espais consolidats del pensament humà. La psicoanàlisi mateixa representa una particular demarcació sobre la tradició mèdica i el discurs filosòfic de l'època que la va veure néixer. Freud va

inaugurar la psicoanàlisi perquè va acceptar el repte d'escoltar les histèriques i, llavors, la clínica de la histèria en va ser l'emergent a teoritzar. Aquesta és la premissa que encara seguim: la psicoanàlisi és una pràctica i no cal perdre de vista que és la clínica de la qual partim la que cultivem i posteriorment la teoritzem, és a dir que fem visibles mecanismes del funcionament psíquic, assenyalem topografies de malestar, pensem estructures subjectives. D'aquesta manera fem acte de reconeixement d'unes realitats que, si bé ja existien de forma discreta, llavors prenen un relleu continu, més compacte, que permet llegir agrupacions, característiques compartides, extensions que contrasten millor amb les veïnes i que ens permeten establir diferències. No em refereixo amb majúscules al naixement de la clínica, a la manera de M. Foucault (1966), ni de la clínica psicoanalítica genèricament, sinó a aquelles clíniques amb minúscules que van reclamant el reconeixement.

Un país com el nostre, que ha viscut en el seu passat recent un conflicte tan profund com la guerra del 36 i especialment la dictadura franquista, no pot oblidar-se de les conseqüències que han tingut, en forma de traumes psíquics, en un gran sector de ciutadans i llur transmissió a les generacions següents. Si partim del fet que els considerats vencedors del 39 i el franquisme van promoure una política de repressió que va tenir efectes de reduplicació de la *repressió* interna en molts ciutadans, potser podrem començar a situar bé aquest territori mantingut tants anys enmig de boires. Sense pretendre ser exhaustiu, i només a tall d'exemple, poden referir-se alguns testimonis dels impactes psíquics en aquest període a partir d'autors en la literatura com Alberto Méndez (2004), Neus Català (2007), Agustí Centelles (2009), Montserrat Roig (2001) o Jaume Cabré (2005) amb la seva premiada novel·la i el colpidor Primo Levi (1998) i d'historiadors que, a casa nostra, prenen un posicionament oposat a la història oficial com Ricard Vinyes (2009), Conxita Mir (2009) i Mercè Barallat (1991).

Com ja he assenyalat amb la notació amb minúscules d'aquesta clínica, no pretenc establir cap

categoria, no gens menys m'aventuro a promoure el reconeixement de l'emergent que representa *la clínica de la repressió en la catàstrofe social*. El mot *repressió* fa referència al mecanisme clàssic per a la psicoanàlisi alhora que ha estat l'acció sostinguda durant anys pel règim dictatorial amb extensions fins al present. El terme *catàstrofe social* és adoptat per autors com J. Puget, que treballen els efectes subjectius de la desarticulació de les funcions vitals per causa de la *violència d'Estat*. També penso aquesta delimitació de referència des del que proposen J. M. Álvarez, R. Esteban i F. Sauvagnat (2004) quan tractant dels diferents modes de presentació de la patologia psíquica des del paradigma psicoanalític, és a dir, el símptoma i els seus equivalents, proposen la clínica de la inhibició, la de l'angoixa (l'actuar) i la del caràcter, fent una revisió de cadascuna d'aquestes expressions clíniques en les diverses estructures (neurosi, psicosi i perversió). Tanmateix fan menció del *més enllà del símptoma* per mostrar com en el cas de la neurosi el subjecte sovint es presenta com a *víctima de la repressió*. Per tant, el títol *repressió*, estrictament referit a la neurosi, el proposo en genèric sabent que en aquesta clínica hi intervenen els altres mecanismes fonamentals.

El col·lectiu dels professionals de la salut mental sovint estem avesats a pensar la clínica actual perquè hi ha noves formes de famílies, pel nou lloc dels ideals en el declivi de la funció paterna o la proliferació de l'imaginari fruit de les noves tecnologies, etc. Des de la psicoanàlisi no ens confonem amb l'adjectiu actual i sabem que l'actualització d'aspectes inconscients és el que configura l'actualitat del símptoma. Tal com socialment hi ha sectors que promouen la desmemòria de bona part de la història recent, també professionals de la salut mental han fet caducar pretèrits imperfectes de molts subjectes. Però els psicoanalistes constatem que aquests passats segueixen encarnant-se quan algú parla i un altre els escolta. És una qüestió ètica. La responsabilitat no ens ateny solament com a analistes, sinó també com a ciutadans. En tal empresa també hem de lluitar contra una mena d'indiferència postissa que podem pensar com la manifestació de la repressió en l'escolta dels subjectes i els seus símptomes. No aliar-se amb el silenci ens garanteix donar actualitat al territori que sempre ha estat present i ha anat generant formacions. Vull també remarcar especialment els nivells de manifestació grupal i d'ordre social que se situen en els marges d'aquesta extensió, apunten a altres dispositius més enllà de l'ortodox i ens

obliguen a treballar en la intersecció del subjecte amb la col·lectivitat. Aquest punt ja l'he plantejat en una altra ocasió (J. Pijuan, 2009) amb l'aposta per la via intersubjectiva en la pràctica clínica.

En altres països aquesta clínica té nombrosos desenvolupaments. És el cas exemplar d'Argentina, però també altres com França o Israel. Per a molts de nosaltres són referència a l'hora d'encarar la complexitat d'aquesta geografia. Si bé només vull situar-me en el registre clínic, no puc estar-me de referir alguns conceptes bastits per una mostra d'aquests autors.

És de destacar l'extensa activitat clínica que refereix Y. Gampel, que estudia les conseqüències en les víctimes de la Shoà i els seus descendents. Gampel (2005) parla de restes que generen identifications radioactives i la transmissió d'aquesta mateixa naturalesa. L'aspecte d'interès a subratllar és la diversitat de la clínica, tant de primera com de segona o tercera generació, i l'exploració del recorregut transgeneracional dels símptomes, conceptualitzacions com *l'objecte-tresor* en la línia winnicottiana o l'adscripció i desenvolupament de la idea del *telescopatge de les generacions* de H. Faimberg.

S. Tisseron (1997) proposa, des d'un punt de partida freudià, la importància del llaç social per al fet psíquic individual i alhora per als fenòmens de transmissió intergeneracional. Les herències i les dificultats que presenten quan apareix una *cripta*, *allò que no es pot dir*, *allò innombrable*, *allò impensable*, són conceptualitzacions a partir d'altres autors com M. Torok, N. Abraham, C. Nachin i R. Kaës. Tisseron dóna molta importància a la inscripció i representació simbòlica i, especialment, a les imatges sobre les quals proposa interessants constatacions d'aplicació en altres terrenys.

J. Puget (2006) es recolza en P. Aulagnier i R. Kaës, entre d'altres, per situar el grup com a lloc privilegiat per a l'articulació de la *discontinuitat*, de la *diferència* i l'espai de les *intersubjectivitats* enfront de la desarticulació que provoca la *violència social*. També treballa en profunditat allò *impensable* lligat al buit i a fenòmens d'alienació.

Seguidament, presento tres relats clínics a tall de testimoniatge d'aquesta *clínica de la repressió en la catàstrofe social* a casa nostra. El primer és un resum de l'inici d'un tractament individual amb l'aparició d'un element clau que obre la línia de les generacions i mostra els efectes en la subjectivitat mitjançant el treball analític. El segon és una sessió d'un *grup de paraula* endegat, conjuntament amb Anna Miñarro, l'any 2008 en el context de la investigació *Trauma psíquic i transmissió*

intergeneracional: els efectes de la guerra del 36, la dictadura i la transició en la salut mental dels ciutadans de Catalunya (2009). El tercer és l'enteniment de la resolució d'un somni traumàtic a partir de la confrontació amb l'escolta analítica en un altre grup de treball.

2. La lletra en el (cog)nom del pare

L'Eloi és un home de mitjana edat que consulta per problemes en l'exercici de la paternitat amb el seu fill que tot just ha entrat en la latència. Sió ha seguit un procés psicoterapèutic a partir del qual Eloi, com a pare, ha pogut contactar amb les seves dificultats, tot i les resistències inicials, i després de temps de pensar que ho necessitava s'ha decidit a demanar ajuda en nom propi. Fa uns anys que va fer un primer intent amb una mena de psicoteràpia breu no psicoanalítica. Ara es queixa de la seva profunda inseguretat, de la manca d'autoritat a la feina amb els subordinats i a casa amb el fill davant la seva dona, que en els acaraments se sent molt fràgil i sovint dubta i li costa prendre decisions. Tot i ser nascut a Barcelona i, per línia paterna tenir l'ascendent català, gairebé mai no el parla. Es poden esquematitzar les àrees que destaquen del seu discurs i que es vinculen amb els seus símptomes i el seu malestar:

La ràbia: «Esos nervios, estallo y luego tengo que pedir perdón»; «Esa rabia de siempre y la emergencia de apagar fuegos»; «Los nervios me han acompañado toda la vida»; «Cuando hablo se me interpreta más enfadado de lo que estoy en realidad»; «Trago, me bloqueo y siento que de nada sirve, grito».

La inseguretat: «Me siento como en un cascarón sin timón»; «La fragilidad, las dudas y las indecisiones»; «Veo la facilidad con que la gente se mete conmigo: como si yo tuviera la defensa baja».

L'autoritat: «A mí los gritos me ponen muy nervioso y yo grito y pierdo la credibilidad».

La memòria: «La falta de memoria, me falla, no tengo memoria»; «No me acuerdo de las cosas»; «Yo había sido curioso, ahora no me apetece»; «Me colapsé, me olvidé de mis cosas y me siento en caída libre»; «No sé dónde estoy»; «En mi curriculum en ese intervalo de años no sé lo que hice»; «En el ordenador se me borró todo lo de los últimos años [coincidència amb l'edat del fill]»; «¡Sí que borro!».

Pares i fills: «Mi madre es manipuladora y crítica, siempre se queja»; «Recuerdo la asfixia invasora de mi madre»; «Mi padre es el gran

ausente, mi madre le decía “¡tú no sabes!”»; «Con mi padre no recuerdo yo querer ir a enfrentarme con él»; «Yo me fui por patas coincidiendo con la separación de mis padres [a l'adolescència]»; «Ahora temo transmitir esa toxina a mi hijo»; «Mi hijo es un aprendiz de rey, se lo puede saltar todo»; «Con mi hijo me sale mucha agresividad, es una batalla, una guerra»; «En esos momentos es como si yo fuera un padre maltratador».

La feina: «Siempre he tenido trabajos inestables»; «Me caracterizo por no arrancar proyectos».

El símptoma històric: «problemas de habla».

Després d'uns mesos de tractament l'Eloi porta una situació aparentment secundària a l'eix que treballàvem. Referint-se a la preocupació per la feina, des de la proposta d'una futura promoció laboral, connecta amb el pare i la seva vida laboral molt marcada per la mobilitat i els canvis de domicili que posen distància entre ells dos. El mot que apareix és «proyecto» i la meua intervenció és una pregunta per la història paterna en relació als projectes que fa decantar el discurs de pare a pare i, llavors, com en el joc de l'oca, pot avançar-se molt ràpid la fitxa. Diu: «Al padre de mi padre no lo conocí. Me dijeron que murió en la guerra civil». Aquestes paraules sorgeixen amb un sobtat canvi de to de veu, una barreja de vergonya i rebuig, per afegir que probablement era dels que van perdre. I en aquest punt és molt particular la manera, des del to anterior sostingut, com se'm dirigeix, amb la dificultat per anar posant paraules, fins que surt «era rojo...». Durant anys la de l'avi va ser una mort suposada i la manca d'altres paraules, més enllà de les que tenia, haguessin pogut mantenir el silenci si no fos perquè a la pubertat un dia veu com el pare, en rebre una notícia, plora i plora desconsoladament. Ell pregunta a la mare i aquesta li respon «¡Se murió su padre!». Perplex i confós, pensa que no entén res. L'Eloi després em dirà que, anteriorment a aquella ocasió, el pare ja havia rebut la notícia de la mort del seu pare unes altres tres vegades més.

Posteriorment, de gran, fa una reconstrucció i pot saber que l'àvia era originària de Galícia, de parla castellana, de mentalitat conservadora i molt religiosa. L'avi Aleix era originari d'una població de l'interior de Catalunya, «era rojo y, supongo, que por la guerra tuvo que irse por patas exiliado. Ella no quiso seguirle». De fet, l'àvia la guerra va passar-la a Barcelona. L'avi, després de lluitar al front de l'Ebre, en la retirada i en el retorn a l'esposa es troba que aquesta el rebutja, «no pudo aceptar lo que había pasado». L'exili de l'avi va ser una separació

de la dona i també del fill, Melcior, que havien tingut just abans de començar la guerra. Posteriorment, el detenen, el deporten a un camp de concentració i fuig a l'exili. Quan pot tornar al país, els actes anteriors queden significats com que «él los dejó, los abandonó a los dos: a ella y al hijo». Després del retorn, l'avi va instal·lar-se a Barcelona, a la mateixa ciutat, lluny i a prop a la vegada, potser uns carrers més enllà però, aparentment, sense relació amb dona i fill. L'àvia, amb el fill Melcior, va passar molts anys vivint en un context de supervivència i en un ambient de soterrament de la figura del pare. I en aquestes circumstàncies ella, potser assessorada per tal de fer possible l'accés del fill a l'escola i a l'entorn social volguts, va promoure un canvi en el cognom patern del fill. Melcior va passar d'anomenar-se, posem per cas, Martí a Martín. Una lletra, «N», afegida que en la novel·la familiar apareixerà com a responsable el fill. «Mi padre la puso». Aquesta marca, aquesta lletra inscrita va propiciar també una nova ubicació simbòlica en el reconeixement social: «Ser huérfano» ja que el pare hauria mort a la guerra i, fins i tot, implícitament podria quedar del bàndol nacional de les víctimes. Avui en queden molt poques restes d'aquest avi perquè l'única vegada que l'Eloi n'ha parlat amb el seu pare, aquest li ha dit: «¡Ya está todo dicho, mejor no hablar más!».

L'efecte del que he descrit, des d'aquest aixecament en anàlisi que representa l'aparició del «proyecto», és que l'Eloi no va venir a la pròxima sessió. Si bé queda patent en la transferència el punt de repetició de l'abandonament mitjançant el «irse por patas» del tractament, això no va ser impediment per continuar treballant. A la sessió següent comença pel tema que va fer curtcircuit: el seu projecte personal en termes laborals, una aposta que li dispara «la alarma» i el mobilitza molt profundament, tot connectant-lo novament amb el seu pare, aquell fill de l'avi esborrat. Però ara pot pensar que el canvi en el cognom havia de ser per entrar a l'escola confessional que volia l'àvia o fins i tot per tal de lliurar-se del servei militar en ser fill de vídua; es pregunta si hauria d'investigar-ho. També vol parlar de la seva mare, amb qui hi té tota una història centrada en altres aspectes (amb paral·lelismes amb la línia paterna), una mare abandonada, que va trobar en la cura dels fills i ara dels néts la sobrecompensació dels dèficits.

Ara, l'Eloi té una relació molt intermitent amb el seu pare, Melcior, que viu molt lluny, tot i que des de fa un temps (el naixement de Sió) el telefona regularment. Aquesta figura del pare que, des d'un inicial allunyament, crida el fill, és central en

aquesta anàlisi. Diu l'Eloi: «Le haría mucha ilusión que mi hijo y yo fuéramos a vivir allá con él». Melcior abans de jubilar-se tenia «la representación de una marca». Quan va marxar de Barcelona renegava de la terra i el caràcter de la gent que deixava. El lloc on va anar i les circumstàncies que en van determinar la marxa representen una repetició en la línia paterna ja que, després de separar-se de la seva dona, tria la mateixa terra d'exili que el seu pare Aleix, on refà la vida amb una altra dona. Ara enyora la terra d'origen abandonada i voldria retornar com el seu pare, que efectivament va tornar. Ara Melcior ho repeteix parcialment en el tornar cada any un mes a Barcelona i, alhora, actua l'ocultació al fill en no acabar de parlar d'algunes coses.

Durant el tractament, l'Eloi segueix treballant en la línia paterna de les generacions. I les troballes se li fan sorprenents. En una sessió parla de la relació que el seu pare Melcior té amb l'actual parella: el fa pensar en la sospita de ser un «maltratador». L'Eloi pot vincular-ho amb el que sempre ha vist del pare: en general és educat i generós però de cop i volta s'enfada i, llavors, maltracta l'altre. Per a l'Eloi el significant maltractador travessa tota la seva infància. Ara, en el discurs que va teixint, unes altres paraules vénen en auxili de la significació fantasmàtica: «el que destruye» i així trenca el que hi ha de relació amb els altres, i constata com el pare ha anat destruint totes les relacions que ha anat tenint. L'Eloi s'espanta quan ara s'hi veu identificat, el pot connectar amb el que li surt en la relació amb el fill. Si se situa en la línia de les generacions pensa que la fugida paterna és un risc que el pot afectar a ell com a pare en la tradició heretada de l'abandonament. En aquest sentit és destacable el lapsus que fa quan en referència al pare diu «orfanato» en lloc de «internado».

L'elaboració endegada en el tractament li permet fer-se càrrec del que l'ha marcat. Així pot dir: «¡Vivir con esa cosa... [el silenci del pare] me pesaba!» És que el col·locava en una mala posició especialment vers el pare. Tant era d'aquesta manera que quan imaginava «ser padre» sentia que havia d'estar molt i molt preparat abans de posar-s'hi. Recorda molt bé el dia que va néixer el seu fill gran, aquí la memòria és fins i tot rica en detalls. «Casualmente mi padre estaba allí». Podríem dir que la causalitat del pare fa acte de presència, i així en la proximitat física i en la paraula, contraresta, tot confirmant-la, la llunyania habitual. «“¡A buena hora!” Me dijo. “Tu serás mejor padre que yo”» Actualment Melcior, el pare del pare, li lloa especialment a l'Eloi la implicació quotidiana que té

amb el seu fill Sió, la presència i l'acompanyament, i també la paciència.

Com a significant privilegiat, «el proyecto» va insistint a l'inici del tractament al·ludint a dos camps semàntics: la paternitat i l'exercici professional. Sovint apareixen significacions que destil·len derrota, exili, abandonament, insuficiència, malaurança. «Temo que sea un proyecto truncado. El proyecto que ahora pienso no sé si lo haré o no». El projecte truncat que recorre la seva història insisteix en aparèixer. I més que ho farà si es permet seguir revisant la seva història, atrevint-se a preguntar al pare, mirant de posar paraules en el lloc del silenci, tot i que siguin insuficients, que no ho diguin tot ni tota la veritat. Els problemes de parla, que és el seu símptoma històric, aquí prendran una altra dimensió. Aquesta és l'aposta. Cal observar el valor d'alguns significants que apareixen i la línia de significacions que promouran a través de les generacions. Com la repressió en el mot *roig* que s'ha transmès vinculat amb la figura del pare que perd i marxa. El desemparament, l'abandonament com a llegats paterns, la identificació amb el no reconeixement matern de la figura del pare amb la inscripció corresponent posada en la paraula: la lletra i l'ús de la llengua. Repudiar el pare, matant-lo imaginàriament i simbòlicament, i renegant l'expressió de la seva paraula. Actes d'aquesta categoria condicionen de forma evident l'ordre edípic i assenyalen, en els símptomes, la repetició transgeneracional del malestar en la línia masculina pel que fa a les relacions de parella, amb el fill i en l'empresa de sostenir un projecte vital propi. És de remarcar el valor del significant del (cog)nom del pare: passar del Martí al Martín castellanitzat que no tan sols esborra el pare mateix sinó que el substitueix per un altre, en el context social també vol dir la inscripció a partir de la llengua i la lletra de la imposició del nou règim. En aquest sentit cal recordar la persecució de la llengua catalana per part del franquisme i la traducció castellana, sovint aconseguida, de topònims, noms i cognoms, etc. a la recerca d'una segona repressió que humiliés. En altres paraules, en el cas que ens ocupa és la identificació proposada entre la instància paterna i els ideals de repressió franquistes. També vull destacar, a manera d'exemple, el valor de la paraula transmesa quan l'Eloi diu: «Las cosas que mi padre no ha contado mucho» que pot escoltar-se des del costat del comptar i, per tant, del valor, del tenir-les en compte.

Freud ja proposava llegir en el discurs la lletra mateixa per escoltar el subjecte. En aquest cas la lletra en el cognom del pare és una marca que fixa el

subjecte inconscientment. Lacan advertia del doble vessant de la lletra: com a significant suport de missatge i com a objecte material que indica una resta. En aquest cas és patent la referència a l'escriptura xifrada que representa la lletra sense cap sentit concret, llevat que es posi en relació amb tot el codi que la genera: la prehistòria del subjecte, que és la història familiar de les dues generacions precedents.

3. Reconstrucció en grup

L'obertura de la sessió per part d'en Francesc, de 85 anys, posa l'accent en la pregunta que sovint ell es fa: «de què serveix aquest grup?». És la veu del corcò. La seva dona, Maria, va en sentit oposat referint-se al llibre *Amb ulls de nena* (Encarnació Martorell, 2008) per tal d'identificar-se amb els relats que no són altra cosa que «el que vam viure de debò els nens a la guerra!» tot i que ella diu no recordar-se'n. La metàfora de les construccions, de les cases o els edificis amb els nivells inferiors soterrats i fora de la vista, les mateixes fonamentacions, serveixen per situar aquestes vivències, el registre actual que n'ha quedat i el lloc que ocupen en l'estructura general.

La primera volta en el discurs del grup passarà pel Francesc i la seva dona. Ella pensa que hi ha una transmissió de pares a fills que succeeix d'una manera o altra perquè si els pares no els en parlen, llavors els fills pregunten i inquireixen «per què no protestàveu [enfront de la repressió franquista]?». En Francesc veu en els fills una actitud molt innocent, en realitat els atorga molt poc saber del que ell considera les causes de fons, imagina els seus fills corrent davant dels *grisos* a la dècada dels 70 com quelcom desconnectat del passat, una petita aventura com les que corren la canalla tot jugant a transgredir alguna norma. Però la Maria apunta al valor que prenen les actituds i conductes subjectives si allò viscut és de veritat. Parla dels salconduits, les cartilles de racionament, i altres documents de control de la repressió franquista, com també ho eren els *grisos* que corrien darrera dels seus fills. Així queda assenyalada la força externa que feia callar. Després la Mercè parla dels maquis i així apunta al que al·ludeixen els membres del grup en aquest moment de la sessió: d'una banda representen la pervivència interna de la identificació amb l'esperit de confrontació i lluita (com els fills que abans de córrer protestaven), i de l'altra, la interiorització d'una repressió exterior encarnada en la figura d'en Francesc.

Aquesta senyalització feta pel coordinador promou en el grup diversos comentaris fins a l'anècdota de la Carme, ja comentada en una sessió anterior, dels bombardejos sobre la ciutat que ella va viure quan era una nena. El perill, la por i l'angoixa com a resposta, la Carme ho recorda.

Fent ressò amb la Carme, la Maria retreu al seu marit Francesc que sostingui que totes aquestes coses cal oblidar-les. Ell és un home que no vol considerar els fonaments dels edificis. Una altra participant, la Pepa, connecta amb una petita experiència viscuda en temps de guerra durant la retirada de les tropes republicanes: «Vam trobar un soldat amb un *tiro* al cap, sense identificar, i el vam enterrar. Qui era? Mai no se sabrà, però jo encara sé exactament on està enterrat». Al Francesc li responen totes les dones del grup. Ell no es fa enrere i per contra argumenta el que ja ha fet en altres ocasions: justifica la lògica de la guerra, la superioritat d'un bàndol, les raons estratègiques, l'acceptació de la victòria de l'altre com a pròpia des d'una identificació amb la figura del dictador com un pare benèvol.

És el gir vers la segona volta a la sessió. La Carme pot anar una mica més enllà de la guerra i la seva lògica, i parla de la persecució franquista i els efectes sobre cadascú. Així veiem el pas donat: de la repressió exterior a la interna en forma de por. En aquest context una altra participant denuncia la connivència de l'Església i l'exèrcit amb el règim franquista. És llavors que la Carme diu què li va passar el 23 de febrer de 1981. Ella casualment es trobava a València quan a Madrid al Congrés de Diputats es produí l'intent de cop d'estat per part del coronel Tejero. Des de l'hotel estant veia com els carrers s'omplien dels tancs del general Milans del Bosch. La situació, com molts sabem, era confusa. A la ràdio les notícies confirmaven un cop d'estat i tot el país va quedar a l'espera del desenllaç dels esdeveniments. Mentrestant la Carme va quedar captiva de les imatges, des de la finestra de l'habitació; el desplegament militar i l'ambient de neguit dels ciutadans la va connectar amb el seu passat. La imatge la va fer reviure altra vegada allò que estava soterrat, com si en l'edifici, el terra obrís pas als fonaments ara a la vista sobtadament. Era sinistre. La Carme va reviure les experiències traumàtiques de la guerra, però en la reedició només n'expressa els afectes deslligats en forma d'estranyesa o angoixa que la deixaren en un estat de consternació. En aquest relat que ara fa en el grup, ressalta les sensacions de l'obertura temporal d'aquest sòl perquè quan al cap d'unes hores la situació es va redreçar, amb la retirada de la

parafernàlia militar dels carrers, la Carme va tenir un forta sensació d'irrealitat, i per moments pensava que res d'allò no havia succeït, que no era veritat, com si es tractés d'un somni o una fantasia diürna. La realitat dels fets s'havia imposat i la terra havia cobert altra vegada els fonaments de casa seva.

Les associacions posteriors en el discurs de la sessió passen pels militars de la república i la injustícia de les pensions que reben en comparança als altres. La Rosa parla del seu marit al camp de concentració i com al cap dels anys quan podia ser reparat com a víctima «havia perdut els papers»; van tenir molta feina a fer-se valer. Tot plegat, com es pot constatar, és la resposta del grup a la Carme: una imatge en el present pot obrir una via de connexió directa amb el passat, com ara fan. Quan parlen del dret a rebre diners com a reconeixement simbòlic als morts (o al que va morir), als desapareguts (o al que va desaparèixer), en Francesc torna a la càrrega i mostra com no hi hauria prou diners per pagar a tothom i la impossibilitat de reparar el mal fet. El discurs dels participants del grup tendeix a anar altre cop al moment primigeni de la guerra, com si allí fos un lloc segur, més segur si més no que altres moments. Des d'aquí en Francesc podrà comptar i recomptar en termes d'estratègies militars i de distributives econòmiques. Però el que en Francesc no pren en compte és la diferència entre l'economia monetària i la psíquica que investeix els objectes significatius per al subjecte i per això aquest és el registre on pot patir els sotracos més dolorosos. La seva dona, la Maria, li'n dóna una mostra quan de memòria, ara en el grup, recita el poema que el seu pare va fer en record de la dona i el fill morts en un bombardeig. L'emoció s'instal·la en la sessió, es nota que la Maria ho té gravat, com cadascú té les seves marques, i per això pot haver-hi el corrent d'identificació. I la Maria li assenyala al seu marit almenys una cosa en la qual ell també li té, la marca: «és com si ell tingués vergonya de parlar en català, perquè sovint respon en castellà sense ser necessari!». Ell es defensa: «M'és més còmode, no vull complicar-me la vida!». Aquest és el final de la sessió, la darrera volta que ha propiciat la Maria amb les paraules del pare que perviuen en ella i el contrapunt al marit.

L'observació final, realitzada per un dels dos coordinadors del grup, assenyala com és sovint l'altre qui ajuda a fer aparèixer les marques a l'esquena de cadascú. La força de les imatges pot fer reviure el trauma, però si hi ha un element de transformació, com ara el mateix grup de paraula, se'n pot fer una assumpció diferent ja que es passa per la paraula, tot anant de l'un a l'altre, trobant

punts d'identificació que facin companyia a la soledat del sentir de cadascú.

Aquests *grups de paraula* són dispositius construïts per promoure la transformació dels traumes i els efectes de la seva transmissió, així com per possibilitar la transició subjectiva i la reconstrucció des del subjecte de l'herència, en el marc de l'ètica psicoanalítica. Potser la Maria o la Carme ja han explicat en altres ocasions, en l'un a un, les seves històries, però ara en dialectalitzar-les en el grup permet que se signifiquin d'una altra manera, encara que només sigui pel valor inconscient que pren la seva paraula en els punts d'identificació o de resposta a la paraula dels altres i en la seva inscripció en el discurs de la sessió del mateix grup.

4. Les raons de la dissolució d'un somni

L'Eliseu Arç té 87 anys, va viure directament la guerra i els seus horrors, té una memòria prodigiosa i ha construït una lectura particular dels esdeveniments que l'han marcat. És el que en podríem dir un esperit lliure i bona part de la seva vida l'ha dedicada a la lluita per la recuperació de les llibertats i els drets perduts. En un grup aporta una situació que, amb la semblança d'una petita anècdota, inicialment pren dimensió per l'interrogant que li ofereix. És un somni, en concret la solució d'un somni, les circumstàncies de la qual se li apareixen com una pregunta.

Ell va fer el servei militar a la mateixa ciutat que havia passat la guerra. Era de les primeres lleves de servei militar del franquisme. Recorda que tenia 20 anys i que menjava ranxo. Tenia múltiples sentiments al voltant de l'experiència. Sentia que perdia els millors anys de la vida, la joventut, en un temps que el servei tenia una durada d'un mínim de 3 anys. La vivència era la d'una presó amb un argument central: els comandaments de la guarnició eren els mateixos militars que havien fet la guerra i l'havien guanyada i el registre subjectiu que en va fer era com si uns llops els esperessin amb totes les ganes. Recorda en una jura de bandera la humiliació d'un soldat, de fe protestant, per part del coronel quan aquell no va agenollar-se davant l'autoritat eclesiàstica i el va fer anar a fuetades i de genolls fins al calabós. També recorda que va estar de sentinella en la guàrdia d'una presó plena de presos polítics, amb l'ordre de disparar-los si convenia i el control de les garites amb el crit de «¡alerta está!». Però el record més angunios que té era l'amenaça

constant de formar part dels piquets d'execució que es constituïen cada vegada que hi havia afusellaments. L'horror era la possibilitat de ser triat quan el capità d'una companyia, a dit sobre la llista d'una altra, agafava 7 o 8 soldats, garantint així un atzar que pretenia despersonalitzar la culpa. Després els donaven les instruccions de com ho havien de fer: si els trets al cap o al pit, etc. El que relata és la por que tenien tots perquè «als que triaven els feien ser la represàlia dels altres». No es pot treure del cap aquells militars i l'església del moment. Però, segons la disposició legal i com que darrera seu hi havia un germà dos anys més petit, que també va entrar a fer el servei militar, ell es va lliurar de continuar-lo.

El meu germà em va salvar. Em vaig estalviar un any. Jo que pensava «què hi foto aquí?» I tenia unes ganes boges de marxar. I vaig marxar abans, un any abans, abans d'hora. I vaig pensar «Ves que no et tornin a cridar!» Els capellans militars tenien la mateixa mentalitat. La mare i jo vam anar a veure el capellà castrense i li sabia greu, ens va dir «¡A lo mejor le vuelven a pedir!» Una cosa és els que ho hem viscut i una altra els que escriuen sobre el que va passar, la diferència és un petit detall.

Es refereix a l'emoció afegida, la por, la perplexitat en allò viscut i que marca profundament. Llavors se'n va anar cap a casa, però amb un sentir hipotecat: «A mi no em van dir "prou", sinó que em van donar un permís indefinit». I és a partir d'aquest moment que va aparèixer el somni reiterat al llarg dels anys: «Em tornaven a demanar per acabar la mili, aquell any! I vaig estar dècades somniant-t'ho, fins ara fa 4 o 5 anys». Descriu un somni d'angoixa.

És en el context present del grup actual, on es dóna lloc a parlar de l'experiència viscuda junt amb altres, que li ha reaparegut el record i l'ha punxat el fibló de la pregunta: «I per què fins fa 4 o 5 anys?». És a dir, per quines raons subjectives va poder dissoldre's el nus? I la pregunta li permet, durant diverses sessions i en diferents interlocucions, treballar per via associativa. No pot coincidir amb la mort del germà que el va substituir al servei militar, ocorreguda ara fa 8 anys, tampoc amb cap altre germà. Ni tan sols amb algun altre fet significatiu que ara pugui pensar i que repassa en veu alta. Va i ve del present al pretèrit: «Jo pensava que encara em podien demanar. Ja havia trobat feina fixa i volia casar-me». I és per aquesta veta familiar de la prolongació narcisista que per a ell implica el *casar-se* que pot fer el pont i mostra el curtcircuit subjectiu:

L'altre dia vaig pensar que fa 4 o 5 anys va passar un fet important. Jo tinc 7 néts, dels quals 3 són homes, el més gran havia d'entrar a fer la mili, i no hi va anar, va ser després de l'última promoció de servei militar obligatori, *per un any va lliurar-se'n*. Jo, alleugerit, vaig pensar «Cap més Arç farà la mili, s'ha acabat!» I ja no vaig somniar més. Tenia la satisfacció de pensar: «el que jo vaig passar ja no ho passaran cap més dels meus».

És el pes de la paraula que recau sobre el subjecte. Fins que no li van dir «prou, s'ha acabat» en somnis continuava l'angoixa que deia la veritat.

És en la tercera generació mitjançant la figura que representa aquest nét que allò originat a la primera pot tancar-se, resoldre's. I si bé aquest somni es podria considerar de poca importància, menut i amb poca capacitat per interferir el gruix de la vida de l'Eliseu, remet a tot un paradigma del funcionament dels mecanismes implicats en la captura subjectiva de les experiències traumàtiques viscudes. L'Eliseu mateix ha pogut donar la significació, la interpretació del somni, ell en tenia les claus, però ha estat gràcies al dispositiu analític i la funció d'escolta que el sosté que ha trobat el camí, la via per a fer el pont que va quedar ensorrat des del temps de l'horror.

5. Una manera de concloure

Aquestes tres situacions clíniques comparteixen amb tantes altres les marques de l'afectació psíquica de la vivència de catàstrofe social que va representar la guerra del 36 i especialment la repressió des del franquisme. Sóc conscient que molts col·legues coincideixen amb mi en aquest punt de vista i que d'aquesta clínica hom pot aportar nombrosos exemples de casos. També cal considerar que al voltant de l'actual *recuperació de la memòria històrica* es generen fenòmens que també ens atenyen. Veritablement i per primera vegada, després de 70 anys, és un debat que s'obre de manera diferent al que s'havia produït fins ara? Sovint davant el conflicte que va suposar la guerra i les seves afectacions en uns i altres s'han pretès tancar precipitadament o en fals els debats i les conseqüències que se'n derivarien amb l'argument de no reobrir ferides. Però la realitat és que encara hi ha una gran part de població afectada que no ha pogut elaborar els traumes, fer el dol, o ser reparada moralment. La clínica quotidiana sovint ve a recordar l'existència d'aquestes *realitats actuals* de tants subjectes. Així per a mi representa una

interpel·lació ineludible. El risc seria callar, instal·lar-se en el silenci, silenciar i, amb l'oïda sorda, fer callar des dels sentiments de vergonya i culpa que sempre poden aparèixer. Si dono testimoni d'aquesta clínica és per no callar. Crec que no s'ha de concloure el temps passat amb els arguments de la reconciliació i el passar pàgina. Cal concloure amb els mecanismes que, com durant molts anys de por, han sostingut el silenci de tants subjectes i vàries generacions. És la lluita per a la pervivència dels terrenys de cultiu enfront la voracitat de la reinstal·lació de les extensions de vegetació salvatge, regne de la pulsio de mort.

Joan Pijuan

Travessera de Dalt 18 ent. 3a
08024 Barcelona.
Tel. 93 368 49 58

Bibliografia

- ÁLVAREZ, J.M., i altres (2004). *Fundamentos de psicopatología psicoanalítica*. Madrid: Síntesis.
- BARALLAT, M. (1991). *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CABRÉ, J. (2005). *Les veus del Pamano*. Barcelona: Ed. Proa.
- CATALÀ, N. (2007). *Testimoni d'una supervivent*. Barcelona: Primera Plana SA.
- CENTELLES, A. (2009). *Diari d'un fotògraf. Bram, 1939*. Barcelona: Columna/Destino.
- FOUCAULT, M. (1966). *El nacimiento de la clínica*. Mèxic: Siglo XXI.
- GAMPEL, Y. (2005). *Esos padres que viven a través de mí. La violencia de Estado y sus secuelas*. Buenos Aires: Paidós.
- LEVI, P. (1998). *Si això és un home*. Barcelona: Ed. 62.
- MARTORELL, E. (2008). *Amb ulls de nena*. Barcelona: Ara llibres.
- MÉNDEZ, A. (2004). *Los girasoles ciegos*. Barcelona: Anagrama.
- MIR, C. (2009). «Acción pública y regulación memorial del territorio» a VINYES, R. (ed). *El Estado y la Memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. Barcelona: RBA.
- PIJUAN, J. *La reconstrucció en grup: fent i desfent llaços*. (inèdit, 2009)
- PUGET, J.; KAËS, R. (comp.) (2006). *Violencia de Estado y psicoanálisis*. Buenos Aires: Lumen.
- «Trauma psíquic i transmissió», *Quaderns de Salut Mental FCCSM*. núm. 5. Barcelona: Fundació Congrés Català de Salut Mental, 2009.
- ROIG, M. (2001). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Ed. 62.
- TISSERON, S. i altres. (1997). *El psiquismo ante la prueba de las generaciones. Clínica del fantasma*. Buenos Aires: Amorrortu.
- VINYES, R. (2009). «La memoria del Estado», a *El Estado y la Memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. Barcelona: RBA.